

**EDUCAREA COPIILOR CU NEVOI SPECIALE – O CHESTIUNE DE MENTAL
ROMÂNESC (STUDIU ÎN BAZA FRAZEOLOGIEI)**

*Elena LACUSTA, conferențiar universitar, doctor,
Angela BEJAN, lector universitar,
Universitatea de Stat „Alec Russo”, Bălți, Republica Moldova*

***Summary:** The article proves that the education of children with special needs must be approached in the teaching process as a human universality. The deficiencies that characterizes them do not deny their human nature and, respectively, the application of the same educational principles. The care and the education (identical definitions in mind) of children with special needs to be pursued in terms of attitude and vision of Romanian community towards the general educational process. Thus, essentially addressing the problem of educating children with special needs should start with the identification of certain educational principles accepted by the entire community. These principles can be drawn from phraseological units, as collective results containing Romanian vision towards the world in general and towards education in particular.*

Omul devine om din momentul când s-a produs acea mult-vehiculată mutație de specie, unde saltul evolutiv a configurat o nouă realitate în univers numită ființă omenească. Acest lucru e un adevăr științific axiomatic. Discuțiile, demarate încă din antichitate, ce țin mai ales de domeniul filosofiei umane, nu au dezvăluit nici astăzi o soluție universal acceptată a problemei apariției și a esenței naturii omenești. Astfel, drept

atitudine conciliantă a tuturor teoriilor existente este acceptarea de fiecare dată a uneia, fără a nega celelalte. Că e *homo sapiens* / *homo rationes*, sau *homo faber* etc. acel strămoș al nostru de la care ne tragem, sau că e fiecare în parte cu rolul său determinant contează mai puțin pentru ceea ce e omul astăzi. Cert e că ființa omenească este de natură rațională, culturală creativă, socială sau dialogică etc.

În această paradigmă filosofico-antropologică un loc important îl are și dimensiunea educativă. Strămoșul omului, de care am amintit, era același cu *homo educandus*⁴. Deși e unul „mai puțin cunoscut și băgat în seamă” [1, 10], el a produs una din mutațiile importante, „a ieșit din ereditatea biologică și din programul genetic superb proiectat de natură, și a început să învețe”. (ibidem) Prin urmare, el nu se mai mulțumea cu ceea ce îi oferea natura prin codul său genetic, dar ajunge să aibă și o altă necesitate ce-l determină – educabilitatea. Că e o variantă a omului cultural, că e o variantă a omului cu rațiune contează mai puțin. Ceea ce e important aici e că ființa umană a ieșit din natura primară, dominată de instinct și a recunoscut necesitatea și dominarea asupra unui aspect important – propria modelare, propria creare, facere prin instruire.

Această perspectivă antropologico-biologică permite identificarea unor aspecte universale legate de fenomenul educației. Or, determinat fiind de legi ale evoluției omului în devenirea lui și de experiențe asemănătoare în raport cu educabilitatea (factorul social, factorul vârstă etc.), acest proces admite, teoretic cel puțin, existența unor principii universale, dincolo de specificul comunităților istorice.

Acesta este contextul ce trebuie avut în vedere în demararea problemei educării copiilor cu nevoi speciale, chiar dacă sunt legate direct de o politică educațională dirijată, pe care o putem aplica în mod deliberat sau în manieră critică. Recunoaștem prioritară ideea că și ei sunt oameni în deplina lor natură și nu trebuie tratați ca o specie aparte. Micile deficiențe care îi caracterizează nu le schimbă esența și o abordare specială a lor nu trebuie să depășească limitele naturii lor identice cu a celorlalți. Astfel că principiile universale, amintite mai sus, ce caracterizează fenomenul educației sunt aplicabile fără rest și în cazul lor. Pornind de la aceste principii, precum și de la specificul manifestării lor într-o comunitate, vom rezolva problema educării copilului în general și, implicit, a celor cu nevoi speciale.

Despre un specific al educației se poate discuta la nivelul manifestării / acceptării / adoptării acestor universalii (ale unui *homo educandus*) de către fiecare comunitate și în fiecare perioadă istorică. Există un ideal educațional al comunităților, ce trebuie să țină cont (și în realitate așa și este) de un arhetip uman temporal și spațial. Spunem că teoretic e posibil acest lucru (în virtutea existenței universaliiilor culturii), iar practica existențială trebuie să vină cu argumentele de rigoare. Aceasta din urmă poate fi sustrasă din

⁴Denumit astfel de Heinrich Roth 1966 în *Pädagogische Anthropologie*, acest termen aparține teoriei asupra omului integral din antropologia educației. *Homo educandus* este considerat din perspectiva nevoii sale de educație până a atinge vârsta maturității.

produsele colective ale comunității, cărora li s-a recunoscut valoarea documentară. Este vorba de mitologie, artă, religie și limbă.

A demonstra că limba are și valoare documentară, înregistrând elemente de istorie evenimentială, culturală, civilizațională e un lucru depășit. Bineînțeles că apelul la sistemul limbii în demonstrarea extralingvisticului e un demers ce și-a demonstrat eficiența în majoritatea științelor umaniste. În acest sens, ne propunem să urmărim fenomenul educației, cu aspectele sale universale și specifice comunității noastre, în baza unităților frazeologice⁵.

Pe lângă valoarea lor universală, probată de timp și, uneori, spațiu aceste unități de limbă pot fi în calitate de dovezi concludente și din alte considerente. În primul rând exprimă laconic perspectiva, atitudinea și valorile exponențiale ale comunității noastre. Or, se știe că în virtutea creativității și alterității limbajului, tot ce este în limbă este a tuturor vorbitorilor acestei limbi printr-un acord tacit. Astfel, ceea ce evocă un proverb sau o expresie nu este părerea unui singur vorbitor, ci a întregii comunități⁶. În al doilea rând, vorbitorii înșiși le percep ca fiind educative, moralizatoare, recunoscându-li-se valoarea de adevăr. Includ modele de gândire, de comportament, de raportare la realitate, ghidându-le astfel vorbitorilor existența.

Fără a fi rupte de realitate, științele pedagogice își aplică demersurile inductiv, oferind adevăruri intuite de actorii educației încă de la începuturi. Astfel, principiile procesului educativ (înțeles în sens extins cu toate aspectele pe care le implică – social, psihologic, acțional), rezultate din urmărirea unităților frazeologice românești, pot fi regăsite și în studiile de specialitate. Deosebirea constă, de cele mai multe ori, în metalimbaj. Mai mult, acestea nu constituie părerea unor savanți sau cercetători în domeniu, adesea rupte de realitatea empirică, ci sunt rezultatul experienței asemănătoare a românului în raport cu activitatea educațională. Odată ce și copiii cu nevoi speciale sunt subiecți ai educației unor părinți cu o mentalitate ce aparține comunității române, problema educării acestora trebuie urmărită și din perspectiva atitudinii față de procesul educativ, al viziunii generale asupra triade părinte-copil-școală (sau instruire). Dacă un principiu este considerat inadecvat în raport cu educarea copilului cu nevoi speciale (ca, de exemplu, inutilitatea instruirii, după cum vom vedea mai jos) trebuie să vedem dacă nu cumva el ține de o anumită atitudine formată și înscrisă în mentalul comunității prin tradiția unor generații întregi.

La fel, grija uneori exagerată față de ei e o manifestare a unor aspecte biologice, înscrise în codul genetic al omului. Or, germenul saltului evolutiv amintit mai sus (în constituirea unui *homoeducandus*) trebuie căutat în grija prelungită, dincolo de instinct, a cărei continuitate a făcut posibilă plăsmuirea psihologică și fenomenul învățării și

⁵Considerăm unitatea frazeologică în sens larg, incluzând în această clasă toate formele discursului repetat (proverbele, zicătorile, expresiile idiomatice, locuțiunile etc.)

⁶În acest context putem aminti distincția dintre unitățile frazeologice (ca unități de limbă sintagmatice în structură (asemenea sintagmelor sau propozițiilor) și paradigmatică în funcție (asemenea cuvintelor)) de maxime, ultimele fiind create de un vorbitor concret și exprimând, prin urmare, atitudinea unui singur membru al comunității (acceptată sau nu de ceilalți).

autoînvățării [cf. 1, 10]. Termenii *educație*, *pedagog*, *pedagogie* implică nuanța de „grijă”, „responsabilitate”: etimologia cuvântului *educație*, pe linie romanică (în limba română) trimite la semnificația „grijă”, „îngrijire”; etimonul latin *educatio* înseamnă „creștere”, „hrănire”, „cultivare”; iar *pedagog*, pe linie grecească, trimite la aceeași grijă, responsabilitate, printr-o activitate mai restrânsă: conducerea copiilor (initial la școală apoi și prin viață, desemnând procesele: a-l creșteși a-l forma); etimonul *pais*, *paidós* înseamnă „băiat” și *ágo* înseamnă „conduc”, iar *paidagogia* înseamnă „a conduce copilul”.

Totodată, constatăm sinonime absolute termenii *bine-crescut* și *educat* sau *bine educat*. Iar *prost-crescut* înseamnă „needucat”. După cum indică dicționarele mai vechi, *crescut* cumulează sensurile „dezvoltat” și „educat”: (cf. Scriban: *crescut*, -ă adj. *Mărit, dezvoltat. Educat*; sau *educațiune*. f. (lat. *educatio*, -onis). *Creștere, acțiunea de a educa, de a dezvolta calități fizice intelectuale și morale*)[2, 363]

Aria onomasiologică a acestui concept în domeniul științei cuprinde noțiunile: *educație, instruire, formare, învățare* etc. (sinonime adesea pentru un nespecialist); aria onomasiologică a aceluiași concept în mentalul popular este: *grijă, creștere, experiență*, și chiar – după cum vom vedea, cu un sens mai vechi – *pedeapsă*.

Prin urmare, acest proces nu implică noțiunea de *grijă* restrânsă la dezvoltarea fizică a copilului pentru a ajunge la maturitate, dar și grija față de dezvoltarea lui intelectuală, culturală.

În acest mod, educarea copiilor de către părinți are loc într-o paradigmă bine determinată, în care conceptele de *grijă* și *educare* se suprapun total, dovadă fiind o arie extinsă de proverbe și zicători ce o exprimă. Prezentăm unele elemente ale acestei paradigme care demonstrează atitudinea comunității românești față de procesul educațional în general.

a) Necesitatea educării adecvate vârstei și valorilor existente. Dacă în pedagogie acest principiu e bazat pe o disciplină de sine stătătoare – pedagogia vîrstelor – care demonstrează necesitatea corespunderii demersului educativ cu particularitățile de vîrstă ale copilului, în mentalul popular este redat prin afirmații laconice prescriptive și descriptive vizează necesitatea educării-învățării de la o vîrstă incipientă pentru formarea de deprinderi și cunoștințe necesare pe parcursul vieții. Astfel de prescripții sau constatări sunt recunoscute în proverbele:

Calul bătrîn nu se mai învață la umblet

Ce nu a învățat Ionuț, nu mai învață Ion

Totodată, formarea unor competențe la timpul potrivit (în special la tinerețe), este garantul unei vieți bune, inclusiv în perioada de vîrstă înaintată.

Ce înveți la tinerețe aceea știi la bătrînețe

Cine învață la tinerețe se odihnește la bătrînețe

Cine nu învață la tinerețe va plînge la bătrînețe

Efectele unei educații necorespunzătoare sunt identificabile în următoarele proverbe:

*Copilul ca copacul, cînd de mic se strîmbă, anevoie se mai îndreaptă
Mai lesne să cioplești pomul decît omul (adică, să îl corectezi în educație)*

Cine se învață la groapă se dezvață (adică, cine învață de mic obiceiuri rele, nu se mai reeducă)

Firile cînd se încurcă, anevoie se descurcă (se spune despre un copil care a fost educat de la început necorespunzător)

b) O serie de proverbe, care, aparent vin să contrazică principiul enunțat mai sus, afirmă, de fapt, necesitatea educației continue pe parcursul vieții, cu toate efectele pe care le implică:

A învăța nicicînd nu e tîrziu (proverb, de altfel, prezent în foarte multe limbi)

Nu e omul niciodată bătrîncînd e vorba de învățatură

Omul cîtrărește învață (și tot moare neînvățat)

c) Educareghidată. Și în mentalul românesc este recunoscut faptul că educarea este un proces necesar (cf. *Învățătura e cea mai bună avuție*) și anevoios (cf. *Învățarea e grea muncă; Rădăcinile învățării sunt amare, dar fructele dulci*). Soluțiile pot fi găsite tot aici, în paremia românească, ce conține elemente de știință naivă, legate direct de viață și de care trebuie să țină cont orice demers educativ abordabil științific.

În contextul în care este axiomatic proverbul *Nimeni nu s-a născut învățat*, este evidentă necesitatea demarării de la vîrstă fragedă a procesului educativ. Însă, chiar dacă e strîns legat cu dezvoltarea fizică a copilului, combinat cu manifestarea adesea intuitivă a grijii față de copil, procesul educării trebuie ghidat și aplicat individual. Este vorba de aplicarea adecvată a unor tehnici, pentru a ajunge la rezultatul dorit, așa cum afirmă și proverbul *Învață ursul de la munte, d-apoi omul...* Convingerea că orice competență poate fi formată prin aplicarea de metode, recunoaște complexitatea actului educativ, or: *Învățătura nu e cîrpă să o mototolești și să o pui în buzunar sau, La orice învățatură nu grăbi peste măsură*. Iar o tehnică prost aplicată are consecințe ușor de bănuț: *Învățătura dată rău, se sparge în capul tău*. Necesitatea ghidării în învățare implică recunoașterea unor dascăli: bătrîni, părinți etc. (*Cei tineri să aibă ochi și urechi, dară nu gură*) și neagă demersul autodidact (*Cine vrea a fi sieși învățator are un prost școlar*). La fel, nu oricine este acceptat în calitate de dascăl – *Învățătorule, învață-te pe tine însuși mai întîi*: se spune unuia care dă sfaturi nepotrivite, fără a i le cere.

Una din metodele general-recunoscute de român în educare e oferirea de modele copiilor. O serie foarte extinsă de proverbe afirmă corespondența pînă la suprapunere a raportului părinte-copil. Astfel, copilul va avea drept model de activitate, gîndire, învățare comportamentele acestora, copiindu-i și reproducîndu-i.

Vezi mama apoi ia fata

Uite-te la mumă-sa și cunoaște-o pe fiică-sa

Cum e mama, e și fata /Ce a făcut mama, face și fata

De pe călcătură se cunoaște că nu a avut mamă bună

Ce a făcut tata și mama, va face fiul și fata

d) Inutilitatea educării formale și / sau intelectuale.

Faptul că educarea este sinonimă cu grija părinților față de copii e și negarea, în mentalul românesc, a necesității încredințării acestui proces altora (*Cine-l crește și cine-l educă/bate*) sau chiar instituției școlare. Acest tip de educație, după părerea românului, nu este necesară, întrucât trece dincolo de aria acțiunilor înscrise în conceptul de grijă pentru existență și perpetuare. Mai mult, uneori, conform mentalului, ea este și nocivă, întrucât cel învățat are imaginea unui nebun: *De atîta învățatură și-a ieșit din mințietc.* E un tip de învățatură diferit de ceea ce cer necesitățile existenței în comunitate: *La un sac de învățatură trebuie și un car de minte.*

Simbolul acestui tip de educare este cartea sau școala. *Multă carte / școală strică.*

Un alt argument evocat de român în adoptarea acestui principiu este inutilitatea instruirii formale-intelectuale în asigurarea minimumului existenței biologice.

Nu am învățat carte și tot am mîncat sărat

Dacă toți vor fi cărturari, cine să mai fie văcari?

e) Cvazieficiența unui stil educativ autoritar. Acest tip de raportare a părinților la copiii lor în contextul educării este unul valorificat intens în frazeologie. Este vorba de aplicarea pedepsei (inclusiv fizice – bătaia) în calitate de garanție a realizării optime a actului educativ.

Nevoia învață pe om și nuiăua pe copil

Unde dă mama carnea crește

Mama bună își ceartă băietul

Copilul nepedepsit rămîne neprocopsit (adică, neînvățat)

Justificarea unei asemenea metode de educare invocă o consecință negativă inevitabilă:

Mai bine să plîngă el acuma decît să plîng eu mai tîrziu

Cui e milă nuiăua să nu-și frîngă / El mai pe urmă copilul o să-și plîngă

Nebunia este legată de inima copilului, dar varga pedepsitoare o va scoate

Care nu se îndură de toiag, urăște pe fiul său, dar cel ce-l iubește, cu nevoie îl ceartă

Cui i-e milă de copil, nu iubește pe copil

Ultimele două proverbe atribuie pedepsei funcție de manifestare a dragostei față de copil.

Tot mentalul românesc consideră că una dintre stimulările învățării e bătaia la fund, deoarece atestăm o serie de proverbe care valorifică imaginea metaforică a educării prin ridicarea minții în cap:

Bate șezutul ca să învețe capul

A trage bătaie la șezut ca să vină mintea la cap

Dă la șezut ca să se ridice mintea la cap

Numărul mare de proverbe ce demonstrează admiterea sau chiar necesitatea pedepsei fizice în educare-grijă confirmă un sens mai vechi al termenului *nepedepsit* – „neînvățat”, „needucat”. Asemenea semnificație trebuie atribuită cuvîntului *nepedepsit* din proverbul *Vizita sau cercetarea unui nepedepsit este mare greutate în casa omuluiipricopsit.*

Iuliu Zanne explică acest proverb în felul următor: „Pe lângă altele, această zicere arată supărarea ciocoiului care vede că-l cercetează o rudă, rămasă săracă și neînvățată, care-l dă de rușine prin vorbele și purtarea sa.” [5, IV, 243]

Același sens este înregistrat și în dicționarul lui Lazăr Șăineanu: „pedeapsă, care e legat etimologic cu grecescul *paidevsis*, înseamnă instrucțiune: pedeapsa e concepută ca o învățătură menită a îndrepta și a cuminti.” [3, 472] Iar verbul *a pedepsi* are sensul în același dicționar de „a instrui” («oameni *pedepsiți* într’a noastră limbă», *Biblia* din 1688) [apud, ibidem].

Curios este faptul că în raportul învățare-pedeapsă s-a produs o mutație de sens și în direcția opusă. În asemenea mod, nu doar o metodă de învățare (pedeapsa) a fost extinsă asupra conceptului de *învățare*, ci și invers, termenii *învățare*, *a învăța* au ajuns să denumească și să fie folosiți pentru *pedeapsă* și a *pedepsi*. Asemenea influențe semasiologice constatăm într-o prăvilă din 1640 (*Pravila de la Govora*) unde în câteva situații este utilizat verbul învățătură în loc de pedeapsă. De exemplu, pentru bătaie și furt se va da „... învățătură 10 ai”, adică, se va aplica pedeapsă 10 ani de detenție. La fel, pentru cei ce ascund vreun furt, li se va aplica pedeapsa astfel: „... îi învățăm să li se risipească casele și să se gonească dintr-acele locure și de-ntru averea lor.” [4, 47]

După cum s-a putut observa, pedagogia naivă, dezvăluită de tezaurul frazeologic românesc, conține principii ce au trecut testul empiric și istoric. Astfel că, în descrierea obiectului de studiu al pedagogiei ca știință despre om, este necesar a cunoaște și uzul diverselor principii, atitudinea comunității față de procesul educației, asigurându-se în acest mod legătura între practică și teorie, între ceea ce se propune și ceea ce e receptat. Apelul la produsele de mental (cum ar fi proverbele, dar și diverse elemente de folclor, povești, istorioare, ghicitori etc.) ar fi o soluție în găsirea, argumentarea și contextualizarea principiilor de educare a copiilor. Și atâta timp cât acest proces e o chestiune de mental, aspectele de educare a copiilor cu nevoi speciale trebuie căutate tot aici și de aici trebuie demarată problema.

Referințe bibliografice

1. Saculiș-Calata N. Pedagogia culturii: de la Homer la Platon. Fundamentele culturii europene. București: Paideia, 2005, 544 p. ISBN 973-596-308-6.
2. Scriban A. Dicționarul limbii românești: etimologii, înțelesuri, exemple, citații, arhaisme, neologisme, provincialisme. Ediție anastatică îngrijită și prefațată de I. Oprișan. București: Saeculum I.O., 2013, 1449 p. ISBN 978-973-642-303-1.
3. Șăineanu L. Dicționar universal al limbii române. Ediție revăzută și adăugită. Volumele I-V. Iași: Mydo Center, 1995. ISBN 973-96127-2-5.
4. Șăineanu L. Încercare asupra semasiologiei limbei române : studii istorice despre tranzițiunea sensurilor . Cu o alocuțiune, prefață de B.P. Hasdeu; ediție îngrijită , studiu introductiv și indice de Liv ia Vasiluță . Timișoara: Editura De Vest, 1999, 466 p. ISBN 973-360-316-3.

-
5. Zanne I. Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia. Volumele I-X, Asociația Română pentru Cultură și Ortodoxie. București: Scara. 2003-2006. ISBN 973-85641-8-2.